ŞARKIŞLA'DA MANİ SÖYLEME GELENEĞİ ve MANİ ÖRNEKLERİ

İhsan ÖZTÜRK

Ozanlar diyarı Sivas, türküleriyle, deyişleriyle, mayalarıyla, Çamşıhı ağzı ve Emlek ağzı uzun havalarıyla, halaylarıyla, semahlarıyla, sağmalarıyla (zahma), halı – kilim dokumacılığıyla, yemekleriyle, el sanatlarıyla, kısaca halkbiliminin her alanıyla ilgili çeşitli ürünleriyle Anadolu'muzun en zengin illerinden biridir. Sivas folklorunu bütünüyle anlamak ve anlatmak için, insan ömrünün yetmeyeceğini söylemek, pek de yanlış olmaz sanırım.

Bırakın tüm Sivas'ı, yalnız Şarkışla İlçesi'ni 30 yılı aşkın bir süredir araştırmama karşın (Şarkışla'da 1966 yılından beri derleme çalışmalarımı aralıksız sürdürüyorum) her gittiğimde yeni bulgularla karşılaşıyor, eksiklerimin olduğunu –şaşırmadan- görüyorum.

Yörenin türkü ve halaylarını derleyerek başladığım çalışmalar daha sonraları masal, bilmece, mani, dualar, beddualar gibi Halkbiliminin diğer ürünlerini de araştırmama vesile oldu. Derleme yaptığım kaynak kişilerle yaptığım söyleşilerde; eskiden yapılan nişan, kına gecesi, düğün ve imecelerin, sözlü edebiyat ürünlerini yaşatmak ve yaymak için ne denli önemli olduklarını daha iyi gözlemledim. Kilim dokuma, yün yıkama, bulgur çekme, pancar çapalama, kına geçesi, düğün, tandır başı sohbeti (İlkokul öğrencisi iken 1950'li yıllarda bu toplantılara ben de bir çok kez katıldım) gibi gelenekler, insanların sık sık bir araya gelmelerine, uzun bir süre aynı ortamı paylaşmalarına; birlikte türkü, mani söylemelerine, halay çekmelerine, masal anlatmalarına, bilmece sormalarına; kısaca geleneklerin yaşamasına ve sonraki kuşaklara aktarılmasına olanak sağlıyordu. Teknolojik gelişmeler, yaşam koşullarının hızlı değişimi, çalışma ya da eğitim nedeniyle ortaya çıkan göç olgusu, bu geleneklerin giderek azalması - neredeyse tamamen yok olması – sonucunu doğururken, birçok alanda olduğu gibi kültür alanında da önemli değişiklikleri beraberinde getiriyor, yeni kimlik arayışlarına yol açıyordu.

Anonim Halk Edebiyatımızın en yaygın türlerinden olan maniler, daha çok kadın imecelerinde söylenen ve yaşatılan, hece ölçüsünün yedili (bazen de sekizli) kalıplarından oluşan, duygu ve düşünceleri en yalın ve en dolambaçsız biçimde anlatan dört dizelik şiirlerdir. Manilerin ilk iki dizesi, üçüncü ve dördüncü dizelere basamak ve uyak teşkil edecek biçimde söylendiği için anlam olarak sonraki dizelerle bağlantılı olma koşulu aranmaz. Söylenecek asıl söz, üçüncü ve dördüncü dizelere saklanır; konuları da söylendiği yer ve ortama uygun bir hale getirilir. Ne var ki, son derece anlamsızmış gibi görünen ilk iki dizenin, akıl almaz düşünsel incelikler içerdiğine de sıkça rastlanır.

Maniler daha çok **bulgur çekme** imecelerinde söylenir ve bu yolla dilden dile, kuşaktan kuşağa uzanırlar. Harman sonu **unluk tutulduktan sonra** (harman kaldırılıp, un, yarma, bulgur vb. olacak ürün ayrıldıktan sonra) bulgur çekilecek evde toplanan genç kızlar, **keşikleşe** (sırayla) bulgur taşının başına geçerler. Eller kollar yorulup karınlar da acıkınca, bulgur taşının **döndürülmesine** (çevrilmesine) ara verilir ve ev sahibinin hazırladığı siniyle (sini salma) yemekler gelir ortaya. Bu yemeklere **"daş durduluk"** denir. Gelen yemekler beğenilirse ne âlâ; söylenen maniler övgü doludur. Eğer yemek beğenilmezse, yemeklere de, ev sahibine de veryansın edilir; tabii maniler yoluyla .. Örneğin daş durduluk gecikirse, ev sahibi,

"Çarşıdan aldım pekmezi
Gelir akmazı akmazı
Daş durduluğu vermiyor
Ali'nin yerden kalkmazı

Daş dönmüyor dönmüyor
Daştan bulgur enmiyor
Şu evin kötü saabı
Daş durduluk vermiyor"

gibi manilerle uyarılır; hatta kızlardan bir-ikisi bulgur taşının üstüne oturarak taşın dönmesini engeller. Ev sahibi şaşar yanılır da "Kızım ne istiyorsunuz, size ne yapayım?" diye sorarsa, şu yanıtı (tabii ki sini iyice dolsun, yemekler güzel olsun diye) alır :

" Kazanımın dibi bakır
İtler sürür takır takır
Benim halam kimden fakır
Şimdi gelir daş durduluk

Kapımızın önü erik
Tavuklar çıkarır ferik
Biz üzümle şeker yerik
Şimdi gelir daş durduluk"

Ev sahibi kalkar yiyecek bir şeyler getirir, gelen yemekler güle oynaya yenilir, daha sonra da bulgur çekmeye devam edilir.

Bu arada evin önünde bekleşen mahallenin gençleri de, pencereden elma, nar gibi meyveler atarak ev sahibinden sini isterler. Ev sahibi onlara da bir sini hazırlayıp gönderir. Böylece, kızlar da dışarıda kimlerin beklediğini öğrenmiş olurlar. Yavuklusu kapıda bekleyen kızlara manilerle sataşmak da âdettendir :

Ayşe inek sağıyor
Saçlar yere değiyor
Kör olasın kız Ayşe
Ahmet boynun eğiyor

Manilerle konuşma, - evin içerisindeki kadar yoğun olmasa bile - delikanlılar arasında da söz konusudur. Konuk olunan evin işi güle oynaya kotarılırken, gece de sabaha dönmek üzeredir ..

Manilerden Örnekler:

Altın altına benzer
Gümüş gümüşe benzer
Benim bir sevdiğim var
Taze yemişe benzer

Altın saatim şak şak
Küstüyüsen barışak
Aramızda dağlar var
Mektubunan gonuşak

Altınım var el gibi
Ne duruyon el gibi
Ben sana güveniyom
Kazanılmış mal gibi

Arg atladım daşı yok
Yüzük buldum gaşı yok
Şorda bir guş ötüyor
Benim gibi eşi yok

Altını eridirim
Sözümü yörüdürüm
Eğer beni almazsan
Zencirde çürüdürüm

Asılıdır elekler
Yeşil donlu melekler
Yalvarırım Allah'a
Kabul olsun dilekler

Avcum dolu gümüşüm
Uyumuş da galmışım
Uykumun arasında
Ben murada ermişim

Ay gider buludunan
Cıngıllı kilidinen
Uzak yerlere gitsem
Sevdiğim yiğidinen

Ay gider dolunmaz mı?
Bana yar bulunmaz mı?
Bana yar bulunmazsa
Cenazem kılınmaz mı?

Ayna attım çarşıya
Şavgı düştü garşıya
İstanbul'un kızları
Birer parkaç turşuya

Bayrağım benek benek
Sırtında allı yelek
Yar askere gidişin
Nasıl dayansın yürek

Ben bir guççük cezveyim
Elden ele gezmeyim
Verin benim yarimi
Mahlenizde gezmeyim

Arpa biçtim su iken
İçinde sarı tiken
Gelin gızlar oynıyak
Serde gençlik var iken

Çitimi çit ederim
Çitimi gıt ederim
Senin gibi gızları
Ardıma it ederim

Dam başında pıtırak
Gelin gızlar oturak
Oturmaktan ne çıkar
Gelin olak gurtulak

Damda tere bitmez mi?
Süpürseler gitmez mi?
Şu zalımın elinden
Çektiklerim yetmez mi?

Dam başında su durur
Oğlan tozluk yudurur
Oğlan deli gız deli
Şimdi bunlar gudurur

Damdan dama gezerim
Çıkı bulur çezerim
Senin gibi oğlanı
Ökçeminen ezerim

Damdan dama ip gerdim
İpekli mendil serdim
Şu zalımın oğlunu
Candan yürekten sevdim

Domates hane hane
Topladım tane tane
Yare mektup yolladım
Yüreğim yane yane

Bir gurşun atacağım
Garganın ganadına
Gız seni alacağım
Mahlenin inadına

Galede it ürüyor
Yüreğim titiriyor
Şu kimin efendisi
Yarimi getiriyor

Galede gavun yeller
Biz de varsak ne deller
Otursak bile yesek
Şu şunu sevdi deller

Garefil beş paralık
Keyfim yok bu aralık
Eğer keyfim olursa
Canı cana sararık

Garefilim budama
Sefa geldin odama
Gelirse gözel gelsin
Çirkin goymam odama

Garşı dağların karı
Çiçeğe gonmuş arı
Hiç askere gider mi?
Taze gelinin yari

Gaşları gara yarim
Perçemi tara yarim
Ben senden vaz geçemem
Çekseler dara yarim

Gaşların ince ince
Ölürüm görmeyince
Seni bana vermezler
Düşmanlar ölmeyince

Gale kaleye bakar
Galede pınar akar
İki gözel oturmuş
Yumurtaya gulp takar

Gaşların ok dedikçe
Kirpiğin çok dedikçe
Çok mu gönlün büyüdü
Bir eşin yok dedikçe

Gaşlarıyın ucuyum
Goynuyun turuncuyum
Hangi yollara gitsen
O yollara yolcuyum

Gavakta kara karga
Vurdum düşürdüm arga
Yarim hediye salmış
Açtım baktım kavurga

Gavakta kuru dallar
Ayağında mor şalvar
Anamın gönlün ettim
Sen git babama yalvar

Gavaktaki gargalar
Gavak dalın ırgalar
Onbeşine değen gız
Öveç gibi ırgalar

Gavaktan gazel indi
Dibine güzel indi
Bir öptüm bir ısırdım
Dişime nazar indi

Gayalar kölgelendi
Güzeller suya endi
Her güzelden bir öpüş
Gine can tazelendi

Gaşların gaşlar beni
Derdin ataşlar beni
Bir kötüye dutuldum
Duyanlar daşlar beni

Gayaların yılanı
Gel dolanı dolanı
İnsan öpüp sevmez mi?
Ayağına geleni

Gidişin gidiş ola
Üzengin gümüş ola
Hangi dağdan aşarsan
Hızır yoldaşın ola

Harman yeri yaş iken
Bulgur çektim ışırken
Ben yarime gavuştum
Eller saman daşırken

Hey sunalar sunalar
Daldan dala gonalar
Mezerimin daşını
Yar evinde yonalar

İnce çubuk iç oğlan
Gel gapıdan geç oğlan
Eğer babam vermezse
Al da beni gaç oğlan

İnceldim fidan oldum
Bilmiyom neden oldum
Gündüz yarin hayali
Gece uykudan oldum

İnciyim üzülmüşüm
Boynuna düzülmüşüm
Canın isterse alma
Alnına yazılmışım

Gaşların üğüm üğüm
Elinde gümüş güğüm
Buna can mı dayanır
Ne dün gördüm ne bugün

Küp içinde kendime
Darıldım efendime
Beni goymuş yar sevmiş
İlayık mı kendine?

Küp içinde tentene
Gar yağar tane tane
Yarime gurban olsun
Her evden birer tane

Köşe başı beklerim
Boşumuş emeklerim
Eller yavrum deyişin
Sızlıyor yüreklerim

Mangal maşasız olmaz
Sivas paşasız olmaz
Ergenler asker olmuş
Gızlar kocasız olmaz

Mani benim ezberim
Kan ağlıyor gözlerim
Sevdiğimin yolunu
Ölenece gözlerim

Mani bilirim atmış
Güle zencefil gatmış
Gül yüzlüm kömür gözlüm
Guru yerlerde yatmış

Mani bilmem nedendir
Ağzı burnu bademdir
Ben bir yaban kekliğim
Al goynuna dadandır

Maniye merar olsa
Aşka bir garar olsa
Yıkarım dağlar seni
Yare bir zarar olsa

Maniyi baştan söyle
Galemi gaştan söyle
Garnımın açlığı var
Ekmekten aştan söyle

Mavi mintan dar mıdır?
Cebindeki nar mıdır?
Derdin ile gezerim
Heç haberin var mıdır?

Pancarlar çapa ister
Çapacı para ister
Gaynanam şöyle dursun
Görümüm zopa ister

Peşkiri dize çeker
Sürmeyi göze çeker
Yüzü güzel olmayan
Kendini naza çeker

Pınar başında durma
Pınarı bulandırma
Sevdiğim burda yoktur
Gözümü sulandırma

Pınar başında kaldım
İnce fikire daldım
Tiren düdük çalışın
Yarim geliyor sandım

Söyleyemem adınan
Yürek yanar odunan
Yardan haber beklerim
Guşun kanadıyınan

Şu derede mis kokar
Mis değil temiz kokar
Ergen oğlan has esans
İhtiyar pis pis kokar

Şu gapı bizim gapı
Zerzesi altın yapı
Beni yare kesenler
Dilensin gapı gapı

Tavuklar tara çıktı
Ne yüksek yere çıktı
Mani bilmeyen gızın
Yüzünde yara çıktı

Uçtu cami duvarı
İçinde gül pınarı
Gine aşmış geliyor
Sevdiğimin davarı

Yastık yüzü gırmalı
Yarsız nasıl durmalı
O yara göz goyanı
Palangaya vurmalı

Yılana bak yılana
Gaya dibi dolana
Ben bir fındık içiyim
Gadir gıymet bilene

Yolum düştü kenara
Başım bek geldi dara
Derdimi açamadım
Utandım nazlı yara

Sözlük:

Atmış: Altmış.
Buludunan : Bulut ile.
Çalışın:Çalınca.
Çıkı: Çıkın.
Dadandır:Alıştır.
Deller:Derler.
Deyişin:Deyince.
Dutuldum: Tutuldum. Sevdalandım.
Ergen: Çocukluktan delikanlılığa geçen erkek çocuk.
Garefil: Karanfil.
Garga: Karga.
Gıt (Kıt): Gereksinmeyi karşılamayacak kadar az olan.
Gidişin: Gidince.
Gonuşak: Konuşalım.
Goynuyun (Koynunun): Göğüs ile giysi arasındaki yerin.
Görümüm:Görümcem.
Guççük: Küçük.
Gudurur: Kudurur.
Irgalar: Sallar.
Işırken: Gün doğarken.
Kesenler: Kötüleyenler.
Ölenece: Ölünceye dek.
Öveç: İki-üç yaşındaki erkek koyun.
Palanga: Pranga.
Parkaç: Bakraç.
Peşkir: Yüz havlusu.
Saabı: Sahibi.
Şorda: Şurda. (Biraz uzağı anlatmak için kullanılır)
Tentene: Dantela.
Tiken: Diken.
Yörüdürüm: Yürütürüm.
Yudurur: Yıkattırır.
Zerze (Reze): Kapı kanatlarını kasaya tutturan menteşe.
Zopa: Sopa, dayak.

Kaynak kişiler:
Medine Köseoğlu,
Aniş Hark,
Feride Tımurkaynak.
Redaction: Haldun Karabudak

Not: Manilerdeki sözcükler yöresel şiveye uygun şekilde yazılmaya çalışılmıştır.